

A rend tébolya

LÉNÁRT ANDRÁS

A NEGYVEN ÉVVEL EZELŐTTI KATONAI PUCCS MÉLY SEBET EJTETT AZ ADDIG LEGDEMOKRATIKUSABBNAK TARTOTT DÉL-AMERIKAI TÁRSADALMON. PINOCHET DIKTATÚRÁJA A CHILEI FILM MÁIG LEGFONTOSABB TÉMÁI KÖZÉ TARTOZIK.

Latin-Amerika filmművészete új utakra indult az 1950-es és '60-as években az argentin eredetű Új Latin-amerikai Film (Nuevo Cine Latinoamericano) hullámain, melyek a kontinens legtöbb országának mozgókép kultúrájára visszafordíthatatlan hatást gyakoroltak. Az 1950 és 1980 közötti forrongó évtizedekben a politikai, gazdasági és társadalmi kérdések szerves részét képezték a filmeknek, e tekintetben az iberoamerikai filmtörténet egységesnek mutatkozik: még ha a cselekmény látszólag nem is kapcsolódik a történelmi folyamatokhoz, a szereplők életét közvetve vagy közvetlenül mindig befolyásolja a filmen kívüli valóság.

A World Trade Center elleni támadást megelőzően szeptember 11. dátuma nemzetközi szinten leginkább Chiléhez kötődött: 1973-ban ezen a napon döntötte meg az USA segítségével Augusto Pinochet tábornok, a hadsereg és a velük szövethető jobboldal a demokratikusan megválasztott, Salvador Allende vezette baloldali Népi Egység kormányát. Allende szocializmus hirdető politikájával, csak átmeneti sikereket hozó gazdasági reformjaival, valamint a külföldi (mindezekelőtt észak-amerikai) érdekeltségű ipari ágazatok államosításával sokak ellenszenvét kivívta. A félreállítását eredményező puccs széleskörű nemzetközi visszhangot váltott ki, a világ minden táján tüntetéseken fejezték ki szolidaritásukat az eltávolított, még a hatalomátvétel napján öngyilkosságot elkövető elnökkel (az önkezűséget egyesek még ma is vitatják, de a történelem szakma már tényként kezeli). Mialatt Pinochet az ellenzékieteket az állam ellenségeinek kiáltotta ki, több ezer

chilei hagyta el hazáját; egyesek az önkéntes száműzetést (menekülést) választották, másokat a felálló diktatúra fosztott meg állampolgárságuktól politikai okokból. Utóbbiak közül a „szerecsényebbek” valóban elhagyhatták Chilét, mások nyomtalanul eltűntek a börtönökben, kínzókamrákban és kivégzőhelyeken, végül pedig az óceán mélyén. A hivatalos adatok ezer eltűnt, háromszázezer meggyilkolt, harminchatezer megkínzott és több mint kétszázézer emigrációba kényszerült emberről számolnak be.

A chilei filmek jelentős része Allende feltétlen támogatójának vallotta magát, így nem volt kérdéses számukra, hogy a Pinochet ellen és a demokrácia mellett folytatott harcukat külföldön viszik tovább. A Népi Egység győzelme és Allende alakja, valamint a katonai puccs és következményei szerves részét képezték a 70-es években otthon és külföldön forgatott műveiknek; markánsan baloldali szemléletű, politikailag elkötelezett dokumentum- és játékfilmjeikben kitüntetett figyelmet kapott a társadalom, azon belül pedig az egyének helyzete az egymást váltó politikai konstellációk idején.

Helvio Soto 1971-es filmje, a *Szavazat + puska* Chile történelmének három döntő eseményét mutatja be a nézőknek: a baloldali Népfront 1938-as győzelmét, a Videla elnök által 1948-ban bevezetett ún. „Átkozott Törvény”-t (ennek lényege, hogy megtiltja az egyre népszerűbbé váló Chilei Kommunista Párt politikai részvételét), valamint Salvador Allende 1970-es hatalomra kerülését. Soto célja felhívni a figyelmet arra, hogy a jobb- és baloldali harca állandósult, előbbi soha nem fog beletörődni utóbbi győzelmé-

be, mindhalálig védeni fogja privilégiumait és a konzervatív értékeket, ezért erőszakhoz fog folyamodni. Ugyanakkor, a baloldal sem tudja kellő módon kezelni a konfliktusokat, a belső harc és a helytelen helyzetfelismerés gyengíti, a megszerzett hatalmat talán képtelen lesz megtartani. Felvázolja azt a folyamatot, amely a Népi Egység győzelméhez vezetett 1970-ben; bár Allende széles körű társadalmi támogatottságot élvez, a jobboldal – Soto szerint – ezt nem tartja tiszteletben, folyamatosan politikai feszültséget szít, az erőszak egyre általánosabbá válik, és ez vérontásba fog torkollni. A rendező filmjének üzenete, hogy a tragédiát mindenáron meg kell akadályozni – ahogyan két év múlva bebizonyosodott, ez nem sikerült.

1971-ben született meg a Népi Egység Filmeseinek Kiáltványra, melynek aláírói a korszak legjelentősebb chilei filmesei voltak. Ebben a 13 pontból álló manifesztumban a chilei filmművészet függetlenségét, a nemzeti értékek fontosságát, a chilei nép önrendelkezését, a kritikai szemléletet, a népi forradalmi filmkészítés létjogosultságát, valamint a hollywoodi stílus elutasítását hirdették. A pontok sokban hasonlítottak a Népi Egység politikai programjára, de filmes közegbe helyezve azt. A kiáltvány egyik fogalmazóját, Miguel Littín filmrendezőt Allende kinevezte az állami Chile Films élére, így ő vált a rövid életű kormányzat filmpolitikai megbízottjává. Ez idő alatt elsősorban dokumentumfilmek forogtak az országban, témájuk a kormány hatalomra kerülése és addigi eredményei, a munkásság szociális körülményei, a feszült politikai helyzet, valamint az elnökről szóló szubjektív audiovizuális életrajzok és interjúk. Mind közül a legfontosabb alkotás Patricio Guzmán trilógiája, *A chilei csata*. A forgatás 1973 elején kezdődött és a puccs miatt szakadt félbe szeptemberben. Az ezekben a hónapokban a városokat elöntő tiltakozások, a jobboldali csoportok erőszakos akciói, az utca embere és az értelmiség véleménye, a politikai és a társadalmi élet robbanásközeli állapota elevenedett meg a képkockákon, melyeket Guzmán, a fogyóban lévő nyersanyag miatt, csak külföldi filmek segítségével tudott filmre venni; többek között a francia Chris Marker volt egyik fő támogatója. A katonai hatalomátvétel

komolyan veszélyeztette a filmet, de barátok és a svéd nagykövetség segítségével kijutott az országból, majd kubai közreműködéssel elkészültek az utómunkálatok is. Májig Guzmán trilógiája számít az 1973-as események leg-hitelesebb ábrázolásának, még akkor is, ha a készítőik egyértelműen baloldali nézőpontból láttatják az eseményeket. Az első rész (*A burzsoázia felkelése*) a jobboldal kormányellenes lépéseit, a második (*A puccs*) az egyre erőszakosabbá váló eseményeket és magát a puccsot, míg a harmadik (*A Néphatalom*) az Allende-szimpatizánsok utolsó erőfeszítéseit és ellenállását mutatja be. Mindhárom részt nemzetközi filmfesztiválokon mutatták be, hatalmas kritikái és közönségsikert aratva.

Pinochet hatalomra kerülése nem csak az előző kormányt és annak támogatóit, de minden intézkedését is elsöpörte, így a filmkészítést támogató szervezetek is megszűntek, helyükön új, kézi vezérlésű

intézmények álltak fel. Ahogyan a korábbi kiáltvány kapcsán már szoltunk róla, a chilei filmkészítők többsége a Népi Egységgel szimpatizált. Mivel munkájuk hazájukban ellehetetlenült, Európa, az USA és más latin-amerikai államok felé vették az irányt. Bár pontos adatokkal nem támasztható alá, egyes filmtörténészek szerint ez a chilei emigráció volt az egyik legtöbb filmművészt magában foglaló népmozgás a 20. században. A puccs, Allende és Pinochet alakja, valamint a társadalomban bekövetkező változások azóta is kedvelt témái a filmes emigrációnak; a már említett Patricio Guzmán 2000-ben *A Pinochet ügy*, valamint 2004-ben a *Salvador Allende* című dokumentumfilmjében is visszatért a témához. Az 1997-ben forgatott *Chile, a makacs emlékek*ben Guzmán újra elment *A chilei csata* helyszíneire, felidézve az 1973-ban történeteket, és felkereste a régi szereplőket, hogy érzékeltesse, mi változott azóta szülőha-

zájában és milyen emlékeket őriznek honfitársai a diktatúráról.

A külföldi száműzetésében is aktívan filmező Helvio Soto 1975-ös munkája, a *Santiago fölött esik az eső* című bolgár-francia koprodukció a chilei diktatúráról szóló egyik legjelentősebb darab, döntően francia szereplőgárdával (Annie Girardot, Jean-Louis Trintignant). A katonai hatalomátvétel és az azt követő napok állnak a középpontban, azok minden következményével együtt: brutális kínzások, emberrablások tizedelik meg a chilei nemzetet. Maga Soto is propaganda-filmnek titulálta munkáját, mely egyúttal vádirat is Pinochet rendszere ellen. Céljai eléréséhez a rendező néha tudatosan meg is hamisítja a történelmet, így a filmben Allende nem öngyilkosság, hanem gyilkosság áldozata lesz. A csorbát szenvedett történelmi hűség nem befolyásolta negatívan a film alapvetően realista ábrázolási módját és népszerűségét. Soto, Patricio Guzmán, Miguel Littín és Raúl Ruiz vál-

„Ismeri a történelmet”
(Pablo Larraín: Santiago
'73 – Alfredo Castro)

tak a chilei filmes emigráció legismertebb és legtöbbet forgató tagjaivá.

Orlando Lübbert, Guzmán egykori asszisztense szintén külföldön, mindegyiket az NSZK-ban és az NSZK-ban készítette chilei témájú alkotásait. Játékfilmjei közül leginkább kettő érdemel említést: *Az átjáró* (1978), mely az 1973-as hatalomátvétel utáni időszakból meséli el három chilei (Allende-párti) katona szökését, akik egy hegyi átjárón szeretnének Argentínába jutni, valamint a Chile déli részén élő, a diktatúrát fenntartás nélkül támogató és kiszolgáló német enklávét életét bemutató *A kolónia* (1985). Mindkét filmje, valamint a szintén a chilei diktatúrával foglalkozó

dokumentumfilmjei, személyes élményekből táplálkoznak, Lübbert szintén a Népi Egység híveként élte át a puccsot és barátai eltűnését.

Kedvelt módszer a filmművészetben, hogy egy adott történelmi korhoz gyermekek szemén keresztül közelít, az őket körülvevő politikai és társadalmi helyzetet a még ártatlan kölykök egymáshoz fűződő kapcsolata segítségével vázolja fel. Így az elmesélt történet is személyesebbé, átélhetőbbé válik a néző számára. A *Machuca* (Andrés Wood, 2004) ugyanezen az ösvényen jár, a puccs felé vezető utat, az Allende elnöksége idején egyre szélesedő társadalmi szakadékot és a különböző osztályok között fennálló politikai-gazdasági el-

lentéteket mutatja be két kislány történetén keresztül. Machuca szegény sorból származik, de egy haladó szellemiségű pap-tanár segítségével a tehetősebb gyerekek között tanulhat; itt tapasztalja meg azt, hogy a szegények és gazdagok közötti különbségek még a jószándékú segítség ellenére is leküzdhetetlenek. Wood filmje önéletrajzi elemekkel operál, a rendező is egy olyan katolikus magániskolában tanult, ahol az amerikai igazgató integrálni próbálta a különböző negyedekből származó gyerekeket. Ő maga gazdagabb családból való, de mégis érzékenyen érintette, amikor a Pinochet-rezsim elűzte az iskolából a szegényeket, köztük a játszótársait is, és a színvonalas oktatást csak a felsőbb rétegek számára tette elérhetővé.

„Vérontásba fog torkolni”

(Helvio Soto: Santiago felett esik az eső)

Pablo Larraín chilei filmrendező háromszor is a diktatúra témájához nyúlt a közelmúltban, ezek akár egy trilógia darabjaiként is felfoghatóak. A 2008-as *Tony Maneró*ban a diktatúra a hátér, a főszereplő a *Szombat esti lát* című amerikai klasszikus főszereplője (John Travolta/Tony Manero) iránti elvakult rajongását követi nyomon, melyet nagymértékben befolyásol a fennálló politikai környezet. A 2010-ben készült *Santiago '73* története a puccs idején játszódik, a fő szál egy hullaházban dolgozó, magányos, zárkózott férfi és egy táncosnő között kibontakozó valószínűtlen szerelem, melyre rányomja bélyegét az utcákon tomboló erőszak. Nehéz eldönteni, hogy a flashback jelenetekkel teletűzdelt cselekmény mely részei mutatják a valóságot, és melyek a nő után vágyakozó szürke kis hivatalnok képzeletének szüleményei. A film egyik kulcshelyszínéül szolgáló hullaházba a puccs után folyamatosan érkeznek a holttestek, köztük Allende elnöké is. A bizarr szerelmi történet a valóság metaforájává válik, a teljes zűrzavar, a sokasodó áldozatok és a bizonytalanság egyszerre tükrözik a főszereplő elméjében és a Santiago de Chile utcáin zajló zavaros folyamatokat.

Larraín legújabb filmje már kizárólag megtörtént eseményekre épül. Az 1980-as chilei alkotmány nemzetközi nyomásra rögzítette, hogy nyolc év múlva népszavazás fogja eldönteni az ország vezetésének sorsát és azt, hogy folytatódjon-e a fennálló politikai berendezkedés. Leegyszerűsítve a kérdést: diktatúra vagy demokrácia legyen? Ha az „Igen” győz, akkor a kormányzati szervek által kijelölt személy kerül az ország élére (ami nagy valószínűséggel Pinochet uralmának meghosszabbítását jelentette volna); ha a „Nem” diadalmaskodik, akkor másfél éven belül választásokat kell kiírni. Larraín 2012-es filmje, a *No* a „Nem” melletti 1988-as kampányt mutatja be, mely győzelemre vitte a diktatúrát leváltani szándékozó politikai és társadalmi csoportokat és 1990-re elhozta az átmenetet, majd a demokráciát Chilébe. A *No* (az első chilei alkotás, melyet a legjobb idegen nyelvű film Oscar-díjára is jelöltek) pontosan rekonstruálja azokat a lépéseket, amelyek megváltoztatták Chile diktatúrák államberendezkedését. A profi módon megszervezett, a változást reális lehetőségként

bemutató médiakampány hatására a nép valóban elhitte, hogy elérkezett az idő, végre rendelkezhet a saját sorsáról. Bár a *Nem* győzelme nem lett mindent elsöprő (54%, szemben a 43%-os Iggennel; a magas számú igen-szavazat valószínűleg a változástól való félelemnek volt köszönhető), a chilei politikai erők és az őket támogató emberek ki mertek állni jövőjük érdekében. Találkozik a jövő a múlttal: a modern, „amerikanizált” reklámkampány és a chilei „kisember” száll szembe a mindenható diktatúra propagandájával, és minden percben fenyeget a veszélye, hogy a rezsim eltapsa az ébredező ellenállást.

Az 1973-as államcsínyről nem csak chilei rendezők forgattak, számos külföldi film is készült a véres puccsról. Közülük az *Eltűntnek nyilvánítva* (1982) a legismertebb. Costa-Gavras filmjében egy amerikai (Jack Lemmon) keresi kétségbeesve a puccs során eltűnt fiát a menyé (Sissy Spacek) segítségével. A Pinochet-diktatúra alatt a görög rendező filmjét betiltották Chilében, holott nem történik rá egyértelmű utalás, hogy éppen ebben a dél-amerikai országban játszódik a film; ugyanakkor, ha a néző ismeri a történelmet, egyértelmű lesz számára, hogy a Pinochet-rezsim idején járunk. Az eltűnt újságíró utáni nyomozás során a főszereplők szembesülnek az új állam bürokratikus, a visszasságokat és bűnöket elhallgatni, a tiltakozókat pedig elhallgattatni szándékozó *modus operandijával*.

A svéd-dán-mexikói koprodukcióban készült *A fekete szegfű* (2007) az eddigiektől eltérő szemszögből közelíti meg a már jól ismert témát: a középpontban Harald Edelstam (a *Milennium* trilógiából is ismert Michael Nyqvist alakításában) svéd nagykövet áll, aki közel ezer chilei, kubai és uruguayi életét mentette meg a diktatúra önkényétől Santiago de Chilében. Az Asa Faringer és Ulf Hultberg páros filmjében ábrázolt főhős valós személy, a chilei Schindlernek vagy chilei Wallenbergnek is nevezik, Svédország és számos latin-amerikai nemzet hősként tekint rá. Dél-amerikai tevékenysége előtt a második világháború során Norvégiában feladatot teljesítő brit kémeknek segített elmenekülni a náci hadsereg elől, ekkor kapta a címben is jelzett becenevét. A Holocaustus idején zsidómentő tevékenységet folytató „igazak”-ról készült filmhez hasonlóan

(idetartozik az amerikai *Varian háborúja*, valamint a magyar vonatkozású olasz *Perlasca – Egy igaz ember története* és a spanyol *Budapest angyala* is) a főszereplő életét kockáztatja, hogy minél több életveszélyben lévő személyt tudjon kimenekíteni Chiléből a svéd nagykövetségen keresztül.

Más külföldi filmek is megidéztek a chilei történések egyes szereplőit, életük egy-egy részletét. Említésre érdemes az Isabel Allende írónő (a volt elnök unokaöccsének lánya) első regénye alapján készült *Kísértetház* (Bille August, 1993). A bestseller filmváltozata leginkább a sztárszereposztásának köszönhetően került be a köztudatba, bár a chilei puccshoz kötődik a nagyívű történet több szála is. Ugyanakkor, az írónő számos, a családjához (és így a tragikus sorsú elnökhöz is) fűződő emléket és ténytet használt fel a regény írásakor, így nem véletlen, hogy a történetet sokan az Allende-kormány és a Pinochet-diktatúra személyes hangvételű megközelítéseként értékelik. A múlttal való elszámolásnak és a bűnösök elszámoltatásának egyik kulcskérdését vizsgálja a *Pinochet a kertvárosban* (Richard Curson Smith, 2006) című brit tévéfilm, amely Pinochet angliai tartózkodását és házi őrizetbe vételét mutatja be, valamint az angol, a chilei és a spanyol kormány és igazságszolgáltatási szervek közötti diplomáciai csatározásokat a volt diktátor vád alá helyezése és kiadatása körül (egy spanyol bíró kérvényezte a tábornok angliai letartóztatását a diktatúra során Chilében meggyilkolt spanyol állampolgárok ügyében).

Az Allende-kormány tevékenysége, az 1973-as katonai puccs, valamint az egészen 1990-ig fennálló diktatúra kiapadhatatlan forrásként szolgált és szolgál ma is a chilei irodalom és a film számára, meg akarják érteni a múlt traumáit. A rezsim idején külföldön tevékenykedő chilei filmesek és a diktatúrát ellenzőkkel szolidaritást vállaló külföldi rendezők mindig is megpróbálták demokrácia-párti alkotásaikkal felhívni a világ figyelmét a dél-amerikai országban történt embertelenségekre. Augusto Pinochet diktatúrája máig lezáratlan fejezete Chile történelmének, a filmművészek pedig, ahogyan a negyvenedik évforduló környékén készült művek is mutatják, továbbra is aktívan részt vesznek a történelmi emlékezet ébren tartásában. •